

Emerging Powers in Eurasian Comparison, 200-1100. Shadows of Empire, eds W. Pohl, V. Wieser, Brill, Leiden-Boston 2023, ss. 451

Omawiana monografia dotyczy problemu funkcjonowania organizmów państwowych w epoce postimperialnej, po upadku istotnych państw o ambicjach uniwersalnych, w różnych kontekstach geograficznych w epoce średniowiecza, z jednej strony przejęcia pewnych funkcji i propagandy imperialnej przez państwa powstałe na ich gruzach, z drugiej prób powrotu do polityki imperialnej przez kolejne projekty w przypadku cesarstwa zachodniorzymskiego państwa Karolingów, dynastii Song i Tang w Chinach czy idei kalifatu kontynuowanej bądź wskrzeszanej przez Fatymidów, Mameluków i Osmanów. Projekt *Visions of Community*, którego efektem jest omawiana monografia, realizowany był przez kilka ostatnich lat, m.in. poprzez seminaria naukowe mające miejsce w Wiedniu i Pekinie (2015 r.), z kolei niniejsza książka to tylko jedna z planowanej serii¹, mająca także swoją część chińską². W założeniu publikacja stanowi, jak rozumiem, próbę przeprowadzenia analizy porównawczej pomiędzy różnorodnymi systemami władzy i imperiami funkcjonującymi w różnych strefach geograficznych. To ostatnie kryterium stało się decydujące w kontekście podziału treści książki. Znajdziemy tu sześć części. Pierwsza z nich

---

¹ Wśród tych publikacji można wymienić m.in.: *Historiography & Identity IV: Writing History across Medieval Eurasia*, eds W. Pohl, D. Mahoney, Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages 30, Turnhout 2021; *Practicing Community in Urban and Rural Eurasia (1000–1600): Comparative Perspectives & Interdisciplinary Approaches*, eds F. Kümmeler, E. Hovden, J. Majorosy, Leiden 2021; *Cultures of Eschatology, vol. 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities*, eds V. Wieser, V. Eltschinger, J. Heiss, Berlin 2020; *Cultures of Eschatology, vol. 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities*, eds V. Wieser, V. Eltschinger, J. Heiss, Berlin 2020.

² M.in. poprzez wydawnictwo: *Duanlie yu zhuanxing: Diguozhi hou de Ou Ya lishi yu shixue*, ed. Wang Qingjia, Li Longguo, Shanghai 2017, czyli *Między imperiami: Pęknięcie, transformacja i transmisja*, którego tłumaczenie angielskie jest obecnie w przygotowaniu.

dotyczy rozpadu imperium rzymskiego i funkcjonowania postrzymskich królestw barbarzyńskich na zachodzie, druga epoki karolińskiej. W trzeciej podjęto temat cesarstwa bizantyńskiego i funkcjonujących wokół niego różnego rodzaju organizmów państwowych, pretendujących niekiedy do przywództwa we wschodniej części Europy, w czwartej natomiast peryferii bizantyńskich znajdujących się na pograniczu ze światem muzułmańskim. Część piąta dotyczy islamu, konkretnie zaś komunikacji pomiędzy metropolią a podległymi prowincjami w momencie, w którym można już mówić o pewnym upadku politycznym dynastii Abbasydów i ich ogromnego imperium. Część szósta to z kolei rozważania na temat Chin, ich podziałów wewnętrznych, często zupełnie nieznanych na zachodzie, a także organizmów państwowych powstających w tamtym regionie w momencie słabnięcia chińskiej władzy centralnej. Wspomniane części poprzedzone zostały wstępem autorstwa Veroniki Wieser i Waltera Pohla, drugi z autorów przedstawił również konkluzje kończące tom. Książka zawiera spis map, każda część poprzedzona jest bowiem dodatkiem kartograficznym przedstawiającym omawiane terytoria (s. XI-XII), krótkie informacje na temat autorów poszczególnych tekstów (s. XIII-XIV), indeks nazw osób i geograficznych (s. 439-451).

We wstępie do książki, pt. *The Emergence of New Polities in the Shadows of Empire* (s. 1-49) Walther Pohl i Veronika Wieser zaprezentowali po pierwsze fundamentalne założenia badawcze przyświecające projektowi, poczynając od samej definicji pojęcia imperium, które należałoby wg nich rozumieć przede wszystkim jako realizację dużego projektu o ambicjach uniwersalnych, obejmujących różne ludy i języki w jeden system polityczny, zaznaczając przy tym konieczność zaprzestania w tego typu dywagacjach korzystania wyłącznie z eurocentrycznej perspektywy poznawczej. Istotne w tym względzie jest wg nich zauważenie podobieństw pomiędzy rozwojem projektów w różnych regionach świata – tak w kontekście samego powstania, jak i ich długiego upadku, co widoczne jest zarówno na zachodzie Europy, poprzez nawiązywanie do imperium rzymskiego, w obszarze cywilizacji muzułmańskiej i trwania idei kalifatu, jak i wreszcie w Chinach, gdzie wyróżnia się kilka imperialnych dynastii jak Han, Song czy Tang, pomiędzy nimi natomiast okresy rozdrobnienia politycznego, gdzie każdy z organizmów nawiązywał do chwalebnej przeszłości upadającego imperium kolejnych wielkich dynastii. Rozważania teoretyczne uzupełnione zostały o zastrzeżenie względem pojęcia globalnej historii czy metody porównawczej, wskazując na dotychczasowe problemy z ich zastosowaniem, m.in.

poprzez euroatlantycką perspektywę większości tych badań³. Stąd też autorzy wyjaśniają, że w omawianym tomie starano się zagadnienie porównywania poszczególnych systemów ograniczyć do niezbędnego minimum, głos zaś oddać badaczom prowadzącym swoje analizy na konkretnych, ograniczonych geograficznie przykładach, nieobarczonych koniecznością porównywania, które to zadanie pozostawiono samym czytelnikom monografii.

We wstępie autorzy przedstawili też kilka uwag na temat poszczególnych części książki. Nie są to jednak wyłącznie streszczenie kolejnych rozdziałów, ale niekiedy autorskie przemyślenia, m.in. w kontekście końca imperium rzymskiego mówi się o długim i częściowym upadku, rozłożonym na okres od V do praktycznie X w., podkreślając m.in. kontynuację rzymskich praktyk władzy realizowaną przez królów germańskich na zachodzie dawnego cesarstwa, omawiając koncepcję pasa państw peryferyjnych powstałych między bizantyńską a niemiecką strefą wpływów w centralnej Europie czy dokonując porównań pomiędzy rozpadem kalifatu abbasydzkiego na mniejsze domeny z upadkiem zachodniej części cesarstwa rzymskiego na przykładzie nieprawdopodobnej kariery Bujidów.

Pierwszą część książki rozpoczyna rozdział Iana N. Wooda pt. *When Did the West Roman Empire Fall?* (s. 55-77). Jest to właściwie esej zawierający nieco luźnych przemyśleń, w których autor argumentuje, że upadek cesarstwa zachodniorzymskiego był rozłożonym na dekady procesem, nie zaś konkretnym wydarzeniem. Tekst zawiera wiele szczegółowych danych, ukazujących m.in. przywiązanie niektórych spośród barbarzyńskich władców do pewnej imperialnej symboliki, a także analiz spuścizny literackiej, w której autor próbuje znaleźć odpowiedź na pytanie, w którym momencie ówczesni sytuowali koniec cesarstwa, natomiast sama zaprezentowana w artykule konkluzja nie wydaje się zbyt odkrywcza. Oczywiście jest przecież, że upadku cesarstwa doprowadziło szereg czynników⁴ i był to proces rozłożony w czasie⁵, trudno też spodziewać

---

³ Autor niniejszego omówienia zdaje sobie sprawę, iż podlega tym ograniczeniom, wspominając m.in. o średniowieczu w kontekście cywilizacji chińskiej. Wynika to jednak jedynie z chęci uproszczenia zagadnień chronologicznych, a nie przekonania lub ignorancji.

⁴ Koncepcji tych i spostrzeżeń szczegółowych przybywa, por. np.: J. Wiewiorowski, *Późnorzymskie ius postliminii świadectwem słabości 'soft power' cesarstwa – studium przypadku*, „Res Historica” 2018, t. 46, s. 85-113; A. Szopa, *Zagrożenia asymetryczne jako przyczyna upadku Cesarstwa Rzymskiego na zachodzie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2016, t. 143, s. 615-627.

⁵ Por. chociażby: M. Wilczyński, *Roma capta! – Uwagi na temat relacji o zdobyciu Rzymu w 410 i 455 r. w dziełach wybranych autorów późnoantycznych*, „Vox Patrum” 2018, t. 38, s. 311-

się, by przybyli na tereny byłego imperium barbarzyńcy nie próbowali się utożycić z częścią miejscowej populacji, używając znanej jej symboliki⁶. Omówione tu przykłady bizantyńskiego spojrzenia na tę kwestię również wydają się dobrze znane.

Kontynuację powyższych rozważań można znaleźć w kolejnym artykule pióra Waltera Pohla pt. *The Role of Peoples in the Emergence of the Post-Roman Kingdoms* (s. 78-110), w którym autor podjął próbę umiejscowienia faktycznego znaczenia ludów barbarzyńskich w powstaniu państw zajmujących miejsce po imperium rzymskim. W tym interesującym szkicu badacz wskazuje m.in. na fakt, że używane powszechnie nazwy poszczególnych plemion wkraczających na terytorium rzymskie pochodzą często raczej z literatury rzymskiej, nie są zaś związane z bezpośrednią samoidentyfikacją zainteresowanych. To dopiero na zasadzie zwyczajowego użycia niektóre z tych nazw zostały uznane za tożsame i obowiązujące. Istotne jest również znaczenie Kościoła jako mediatora pomiędzy barbarzyńskimi elitami a ludnością pozostałą na terenach podlegających dotąd rzymskim strukturom władzy, będącego często ostatnią ich pozostałością na danym terytorium. Rozczłonkowanie tegoż poprzez identyfikacje plemienne czy rodowe stało się normą na tyle, że zostało później przyjęte przez inne rodzące się organizmy państwowe, na północy i wschodzie Europy, co ostatecznie zaowocowało wg autora niemożnością odrodzenia się struktur imperialnych. Badacz zauważa również, że ta identyfikacja była tak silna, iż w przeciwieństwie do innych części ówczesnego świata (muzułmańskiego czy wschodnioazjatyckiego) zaowocowała ogromnymi trudnościami względem ewentualnego odrodzenia myśli imperialnej w Europie, stając się jednocześnie punktem wyjścia dla powstania państw narodowych⁷. Doceniając politologiczne i filozoficzne

---

338; D. Brodka, *Upadek Cesarstwa Rzymskiego w historiografii wieków IV-VI (zarys problemu)*, „Przegląd Historyczny” 2006, t. 97, s. 129-144.

⁶ Przypomnijmy chociażby klasyczny tekst: M.H. Serejski, *Idea Imperjum Romanum w Galji merowińskiej w VI stuleciu*, „Przegląd Historyczny” 1925, t. 25, s. 261-314, a także jedno ze współczesnych opracowań tematu: W. Bielak, *Rola Franków w odrodzeniu Kościoła i cesarstwa na Zachodzie*, „Roczniki Historii Kościoła” 2013, t. 60, s. 245-262. Por. też uwagi na temat znaczenia Longobardów dla zachowania wielu przejawów kultury rzymskiej w Italii sformułowane w: A. Buko, *Pomiędzy antykiem a wczesnym średniowieczem: Italia wobec inwazji Longobardów*, „Światowit” 2003, t. 46, s. 17-35.

⁷ Zastanawiająca konstatacja, nie tylko w kontekście powstania imperium Karolingów (nieutrzymanego co prawda, ale do którego doświadczeń odwoływali się twórcy kolejnych projektów europejskich), ale także interesujących obserwacji poczynionych niedawno np. względem prowincji Afryka: M. Stachura, *Żołnierze Justyniana w Afryce – okupanci czy wyzwolicieli?*,

elementy omawianego eseju, należałoby zauważyć, że z rozważań tych wyłania się interesująca przeciwstawność imperializmu i nacjonalizmu, co biorąc pod uwagę współczesne debaty nie wydaje się tak oczywiste.

W nieco bardziej szczegółowym, trzecim rozdziale pierwszej części monografii Stefan Esders dokonuje istotnego uzupełnienia powyższych rozważań o przedstawienie konkretnych przykładów prób legitymizacji nowej władzy na terenach pozostałych po imperium rzymskim (*In the Shadow of the Roman Empire: Layers of Legitimacy and Strategies of Legitimization in the Regna of the Early Medieval West*, s. 111-133). Autor omówił m.in. takie instrumenty polityki utrzymania wpływów realizowane przez Konstantynopol, jak traktaty, nadawanie tytułów honorowych, małżeństwa (wyjątkowo) czy wreszcie wpływy związane z rozprzestrzenianiem religii chrześcijańskiej. Jednocześnie wymienione metody pozostawały w orbicie zainteresowania samych władców zachodnich królestw jako elementy legitymizujące ich świeżo zdobyte panowanie nad częściami rzymskiego imperium. Co prawda nie były one wystarczające w nowej sytuacji, ale istnieje wiele przykładów na używanie ich przez nowych władców zachodu: *kingship was crucial in its double function that simultaneously allowed barbarian rulers to subordinate themselves to imperial superiority by contracts between emperors and kings, and, by the same token, to emancipate from the Empire by developing a special kind of new legitimacy* (s. 123). Autor zastrzega oczywiście, że jednostkowe wydarzenia polityczne, nieprzewidziane migracje, pandemie, nowe idee religijne⁸ wpływały na niezwykle dynamiczną wszelkich ustaleń i układów, łatwo więc podważyć konkretne więzi pomiędzy zachodem a Konstantynopolem, jednakże: *still, the variety of aspects seems to support the idea that the Western kingdoms should be regarded as part of a 'Byzantine commonwealth' rather than as loosely incorporated barbarians* (s. 126-127)⁹.

Część drugą książki, poświęconą epoce Karolingów i powstaniu organizmów politycznych na północnych i wschodnich peryferiach „cywilizowanej” Europy, rozpoczyna rozdział czwarty monografii autorstwa Helmuta Reimitza

---

„Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2022, t. 23, s. 67-95.

⁸ Czy działania konkretnych wodzów: M. Dawczyk, *Narses i Longobardowie*, „Vade Nobiscum” 2019, t. 20, s. 11-26.

⁹ Zagadnienie wydaje się oczywiście mocno skomplikowane, co udowodnił m.in.: M. Bętkowski, *Obraz stosunków bizantyńsko-frankijskich w listach władców merowińskich do Justyniana I. Część 1: Postówie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, t. 141, s. 1-14; idem, *Obraz stosunków bizantyńsko-frankijskich w listach władców merowińskich do Justyniana I. Część 2: Tytulatura*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, t. 141, s. 599-617.

pt. *When the Bavarians became Bavarian. The Politicization of Ethnicity and Crystallization of Ethnic Identities in the Shadow of Carolingian Rule, 8th to 9th Century* (s. 137-178). Wyjściowe dane dotyczące kształtowania identyfikacji Bawarów są wstępem do rozważań dotyczących relacji pomiędzy rozwojem poszczególnych germańskich etnosów na terenach postrzymskich i wypracowywaniem przez Karolingów odpowiedzi na to zjawisko jakim było *renovatio imperii*. Autor zauważa jednak, że odbudowa cesarstwa przez Karolingów stała się punktem wyjścia dla budowy oddzielnych tożsamości przez poszczególne ludy w momencie upadku dynastii, m.in. poprzez odwoływanie się do frankońskiego dziedzictwa, do pamięci o królach i cesarzach, traktowanych jako dziedzictwo nowych królestw i księstw powstałych na terenach rozczłonkowanej dziedziny Karolingów¹⁰. Z jednej strony otrzymujemy więc interesujący artykuł dotyczący powstania bawarskiej tożsamości, z drugiej esej na temat powstawania nowych organizmów politycznych na terytoriach postimperialnych.

Uzupełnieniem powyższych analiz jest tekst Ildara Garipzanova na temat wpływu, jaki instytucje imperialne (na przykładzie Karolingów) wywierały na terytoria pozostające poza zasięgiem ich rzeczywistej władzy (*Peripheral Politics North of the Carolingian Realm: The Regnum Danorum*, s. 179-194). Wychodząc od kwestii kontaktów handlowych pomiędzy terenami skandynawskimi (przede wszystkim Jutlandią) z cesarstwem rzymskim, autor przechodzi następnie do dwóch elementów styku pomiędzy Karolingami (i mniejszym zakresie Ludolfingami) a Skandynawią, czyli wyprawami militarnymi i chrystianizacyjnymi¹¹. Na licznych przykładach, dotyczących między innymi stosowanej ornamentyki, rozwiązań poetyckich w sagach, motywów numizmatycznych czy badań pochówków z okresu VIII-IX w., wskazuje na konkretne

---

¹⁰ Podobne konstatacje wydają się jednak tylko powtórzeniem przyjętych i ugruntowanych w nauce ustaleń. Co więcej, kiedy przyjrzymy się szczegółom, nie wszystko co uważane było za wpływ Karolingów, było w nim w istocie, por. np. D.A. Sikorski, *Struktury władzy Karolinów jako model dla wczesnośredniowiecznej Europy*, [w:] *Władza i państwo w średniowieczu. Zbiór wykładów popularnonaukowych wygłoszonych podczas XV Ogólnopolskiego Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą w dniach 1-2 czerwca 2019 roku*, red. M. Brzostowicz, M. Przybył, J. Wrzesiński, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań-Łądz 2020, s. 30-46.

¹¹ Jednocześnie należy pamiętać, że metoda porównawcza wykazała, iż granica z Jutlandią była najlepiej zabezpieczoną ze wszystkich wschodnich rubieży imperium frankijskiego, por. K. Polek, *Wielka strategia czy zbieg okoliczności? Kształtowanie się wschodniej granicy państwa karolińskiego w VIII-IX w. w Europie Środkowej*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2018, t. 6, s. 5-54. Trzeba byłoby zadać pytanie jak takie warunki wpłynęły na czynniki inkulturacyjne, o których wspomina autor omawianego w recenzji tekstu.

dowody wpływu Karolingów na kształtowanie się organizmów politycznych na terenach dzisiejszej Danii.

Trzecia część książki rozpoczyna się artykułem Francesco Borri (*The Lagoons as a Distant Mirror: Constantinople, Venice and the Italian Romania*, s. 197-219), który omówił zagadnienie wyjątkowej trwałości tradycji przynależności do imperium, które można zaobserwować na adriatyckim wybrzeżu północnej Italii, zarówno dzisiejszego regionu Romania, jak i Istrii. Autor wskazał na elementy przywiązania do cesarstwa obecne m.in. w nazewnictwie, tak funkcji miejskich, jak i nadawanych imion, nakreślił również panoramę licznych kontaktów, zwłaszcza handlowych, ale nie tylko (w cenie były również tytuły, które można było pozyskać w Konstantynopolu) pomiędzy stolicą cesarstwa na wschodzie a portami północnej Italii. Przedstawione przez autora przykłady pozwalają mu sformułować tezę o kontynuowaniu tradycji przynależności do cesarstwa w sferze mentalnej przez miejscową ludność co najmniej do VIII-IX w., z jednoczesnym podkreśleniem, że zjawisko to nie dotyczyło jedyne znanej wszystkim Wenecji, ale wielu innych ośrodków Romanii i Istrii¹².

W rozdziale siódmym Jonathan Shepard przedstawił dość obszerny esej (*Countering Byzantium's Shadow: Contrarianism among the Bulgars, Rus and Germans*, s. 220-260), w którym zastanawia się, w jaki sposób Bułgarzy, Rusowie czy wreszcie przedstawiciele zachodniego cesarstwa – Niemcy próbowali zaznaczyć swoją odrębność wobec bizantyńskich tradycji, czerpiąc jednocześnie z wschodniego ceremoniału i wzorców dyplomatycznych, co zaowocowało niekiedy stworzeniem swoistej „kontrkultury”, z jednej strony pełnej synkretycznych rozwiązań, z drugiej całej czas sprzeciwiającej się dominacji kulturalnej Konstantynopola. Na wielu przykładach (Kruma, Omurtaga, Światosława) wskazuje, że mimo przyjęcia wielu wzorców płynących ze „stolicy świata” władcy Bułgarów czy Rusów próbowali zaakcentować swoją odrębność poprzez podkreślanie przywiązania do „starodawnych” tradycji własnych ludów, wykorzystując jednocześnie pewne wzorce zaczerpnięte z Bizancjum (przykładem są tu monety wybijane w imieniu Omurtaga). Nie wydaje się to jednak wyjątkowe, wystarczy przypomnieć sposób rozwiązywania tych kwestii przez władców umajjadzkich, co dobrze widać właśnie w materiale numizmatycznym¹³. Tam też kwestia nie dotyczyła jedynie wpływów bizantyńskich, ale

---

¹² Warto w tym kontekście porównać również doświadczenia z południa Italii, zob. np. T. Wolińska, *Między Bizancjum, Longobardami i Frankami. Rola temu Sycylii w bizantyńskiej polityce wobec Italii (VII-IX w.)*, „Przegląd Historyczny” 2005, t. 96, s. 21-40.

¹³ Według niektórych interpretacji przyczyną zmiany wyglądu muzułmańskich monet,

i sasanidzkich. Oczywistym jest, że nowi zdobywcy używali wzorców dominujących na zdobytych terenach wcześniej, aby legitymizować swoją władzę jako pewną kontynuację poprzedniej. Interesujące pod tym względem są interpretacje Jonathana Sheparda dotycząca polityki ostatniego z Ludolfingów Henryka II, który po okresie pewnego zachwytu wzorcami pochodzącymi czy to z Italii, czy bezpośrednio cesarstwa bizantyńskiego w okresie sprawowania władzy przez Ottonów, wydaje się wykorzystywać je w nieco inny sposób, promując kulturę niemiecką, poprzez podniesienie roli Bambergu¹⁴, a także rozwój kultu niemieckich świętych, wpływając również na papieży w kontekście używania formy *filioque*, co autor interpretuje jako pewną kontrę wobec Konstantynopola.

W kolejnej części książki przenosimy się z kolei z zachodniego na wschodni teatr wpływów bizantyńskich – pogranicze chrześcijańsko-muzułmańskie. W rozdziale ósmym Johannes Preiser-Kapeller przedstawił zagadnienia związane z funkcjonowaniem armeńskich tożsamości bez państwowości (niekiedy jednak istniejącej, w szczątkowej formie) pomiędzy imperiami Bizantyńczyków, Persów, Umajjadów bądź Abbasydów (*Early Medieval Armenia between Empires (Fourth–Eleventh Century CE): Dynamics and Continuities*, s. 263–288). W tym dość krótkim – biorąc pod uwagę zakres chronologiczny podejmowanych zagadnień (od IV do XI w.) – artykule autor starał się przedstawić

---

które zostały całkowicie pozbawione wyobrażeń figuratywnych było nieporozumienie – wprowadzone w wyniku pierwszej reformy monetarnej kalifa stojące postaci na monetach mogły zostać uznane przez Bizantyńczyków za jakąś formę idolatrii, stąd decyzja o wprowadzeniu monet o wyłącznie epigraficznych zdobieniach: T.M.P. Duggan, *Some Reasons for the Currency Reform of A.H. 77/696-7 A.D.: The Figure on the Obverse, 'the Caliph, the Prophet, or an Image of an Idol of Solid Hammer-Beaten Metal?*, „Mediterranean Journal of Humanities” 2014, t. 4, s. 89–112. Z kolei według Christiana Décoberta użycie na monetach ‘Abd al-Malika odwołania do Wysłannika Boga Muhammada miało być wyrazem retoryki antybizantyńskiej, gdyż była to przecież jedna z niewielu postaci konstytutywnych dla religii islamskiej, której nie można spotkać w narracjach chrześcijańskich: *L’Autorité religieuse aux premiers siècles de l’islam*, „Archives de sciences sociales des religions” 2004, t. 125, s. 23–44. Byłby to przykład zachowania pasującego do teorii przedstawionej powyżej, w tekście omawianego w recenzji artykułu.

¹⁴ Do miasta konkurującego z Rzymem. Dla piszącego te słowa podobne działania przypominają również starania podejmowane przez Umajjadów względem Jerozolimy jako ośrodka mającego przewyższyć znaczenie Konstantynopola, por.: B.S. Laurent, I. Awwad, *Capitalizing Jerusalem and Beyond. A Preliminary Note on Mu‘āwiyā’s Urban and Imperial Vision 635-680*, [in:] *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Volume 1*, ed. B. Horejs, Ch. Schwall, V. Müller, M. Luciani, M. Ritter, M. Guidetti, Wiesbaden 2017, s. 653–666.

podstawowe informacje dotyczące historii Armenii od podziału królestwa pomiędzy cesarstwo bizantyńskie i imperium Sasanidów do przywrócenia państwowości armeńskich przez Bagratydów w IX w. Mimo wysokiego poziomu ogólności przedstawionych w tekście informacji należy zauważyć, że zawiera on kilka cennych przemyśleń na temat trwałości identyfikacji armeńskiej w kontekście rywalizacji imperialnej na tym terenie, przede wszystkim interesujące jest docenienie silnej decentralizacji Armeńczyków. Według autora podział na liczne rody i ich domeny był w sytuacji konkurencji pomiędzy imperialnymi potęgami raczej zaletą, pozwalającą na skuteczniejsze balansowanie pomiędzy nimi. Istotne wydaje się również zauważenie w tym kontekście roli Armeńczyków przechodzących na islam i porównanie tego zjawiska z migracją Armeńczyków do cesarstwa, gdzie czekała na nich często konieczność przyjęcia optyki kościoła bizantyńskiego. Warto byłoby porównać jednakże wspomniane propozycje z tymi, które zgłosili już: Krzysztof Stopka¹⁵ (szczególnie że jego praca została wreszcie przetłumaczona na język angielski¹⁶) w kontekście relacji ze zwolennikami Chalcedonu oraz Arsen K. Shahinyan¹⁷, w związku z relacjami z muzułmanami.

¹⁵ *Armenia Christiana. Unionistyczna polityka Konstantynopola i Rzymu a tożsamość chrześcijaństwa ormiańskiego (IV-XV w.)*, Kraków 2002.

¹⁶ *Armenia Christiana. Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th-15th century)*, Kraków 2018.

¹⁷ Арсен К. Шагинян, *Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти*, Алетейя, Санкт-Петербург 2011; *Арабские наместники и правители Арминии при "Умаййадах"*, „Восток (Oriens)” 2009, т. 3, s. 52-59; *Государственные налоги Арминии*, „Историко-филологический журнал НАН Республики Армения” 2009, т. 2, s. 1-10; *Формирование Великого княжества Армянского на территории арабской провинции Арминииа*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2009, т. 1, s. 170-178; *Армения и Арминииа в составе Аббасидского халифата во второй половине VIII и в начале IX века*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2008, т. 3, s. 75-91; *Формирование автономных Багратидских княжеств на территории арабской провинции Арминииа*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2008, т. 2, s. 127-140; *Армения и Арминииа в составе Умаййадского халифата*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2008, т. 1, s. 139-155; *Первые нашествия арабов на Армению и ответные походы армяновизантийских отрядов*, „Историко-филологический журнал НАН Республики Армения” 2007, т. 2 s. 224-235; *Первые восстания в Армении и Арминиии против власти Арабского халифата (новые хронологические уточнения)*, „Вестник Ереванского университета. Общественные науки” 2007, т. 2, s. 105-114, *Национальная (миграционная) и религиозная политика Арабского халифата в Армении и Арминиии*, „Эчмиадзин” 2007, т. 10, s. 24-38.

W rozdziale dziewiątym Alexander Beihhammer zmierzył się natomiast z problemem kształtowania relacji bizantyńsko-tureckich w nowej (?) rzeczywistości Azji Mniejszej w XI-XII wieku (*Strategies of Legitimation in the Shadow of Empires: Byzantine-Turkish Contact Zones in Eleventh- and Twelfth-Century Asia Minor*, s. 289-314). W eseju słusznie wskazuje na istotne znaczenie wzorców bizantyńskich, tak w kontekście odwołania się do Konstantynopola jako źródła władzy, jak i wykorzystania doświadczeń miejscowej administracji przez nowych władców tureckich. Należy też zgodzić się z uwagami odnośnie mieszania się wymienionych wyżej wpływów z tymi pochodzącymi od sułtanatu seldżuckiego. Interesujące wydają się uwagi na temat legitymizacji władzy utrzymujących się na wschodnich terenach Azji Mniejszej ormiańskich książąt poprzez nawiązywanie do tytulatury bizantyńskiej. Biorąc jednak pod uwagę podejmowane zagadnienie znaczenia bitwy pod Manzikertem (czy raczej braku tegoż) niezrozumiałe jest nieuwzględnienie koncepcji przedstawionych przez Jacka Bonarka¹⁸.

Piąta część monografii poświęcona została kwestiom związanym z upadkiem realnej władzy sprawowanej przez dynastię Abbasydów. W krótkim rozdziale dziesiątym Maaïke van Berkel przedstawiła problem relacji i komunikacji pomiędzy Bagdadem a peryferiami kalifatu na początku dziesiątego wieku (*Communication between Centre and Periphery in the Early Fourth-/Tenth-Century Abbasid Empire*, s. 317-328). Tekst należy traktować raczej jako esej programowy, wskazujący na kierunki możliwych badań niż wiążące omówienie problemu. Na dobrą sprawę autorka przedstawiła podstawowy zakres źródłowy, pozwalający na badania relacji „dyplomatycznych” pomiędzy stolicą a prowincją oraz wyszczególniła fundamentalne metody komunikacyjne, takie jak listy, sprawozdania podatkowe, przekazywanie inwestytury dla gubernatora czy darów dla kalifa.

Pewnym rozwinięciem wyżej przedstawionego zarysu jest rozdział jedenasty, w którym Jürgen Paul omówił przykłady niezależności warstw wyższych,

---

¹⁸ Mam tu oczywiście na myśli przede wszystkim: *Bizancjum w dobie bitwy pod Mantzikert. Znaczenie zagrożenia seldżuckiego w polityce bizantyńskiej w XI wieku*, Historia Iagiellonica, Kraków 2011, gdzie J. Bonarek już kilkanaście lat temu podważył znaczenie bitwy jako tej, która zdecydowała o zajęciu większej części Azji Mniejszej przez Turków, wskazując, że do tego stanu rzeczy przyczyniły się raczej wojna domowa i bunty wewnętrzne w samym cesarstwie. Autor pewne istotne konstatacje dotyczące zagadnień identyfikacyjnych względem bizantyńskich mieszkańców Azji Mniejszej zawarł również w: *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.

tak arabskich, jak i perskich, w jednej z prowincji kalifatu – Farsie (tzw. *muluk Fars* – królami Farsu oraz *ahl al-bujutat* – ludźmi ze szlachejnych domów – *Local and Imperial Rule: Examples from Fārs (9th-10th Centuries)*, s. 329-352). Autor za cel postawił sobie omówienie historii Farsu w IX-X w. z perspektywy lokalnej, nie zaś zwykle przyjmowanej – stołecznej, bagdadzkiej. W tekście pojawiło się więc wiele informacji na temat budowania niezależności gospodarczej miejscowych rodów, organizowania przez nie poselstw „dyplomatycznych” w istotnych sprawach do stolicy, własnych wypraw militarnych na tereny południowe, niekiedy zajmowane przez odstępców od głównego nurtu islamu, rozwoju życia gospodarczego, opartego tak o majątki ziemskie, jak i handel morski (ze względu na istotne znaczenie wybrzeża Farsu położonego na Zatokę Perską). Powyższe informacje, włącznie z opisem sytuacji, w których warstwy wyższe prowincji decydowały się sprzeciwić postanowieniom wpływającym z metropolii, zwłaszcza w kontekście wysyłanych dla poboru podatków oddziałów tureckich, należy traktować jako wstęp do omówienia znaczenia elit lokalnych w powstaniu niezależnego władztwa Bujidów w tej prowincji. Podkreślmy, że jest to, w przeciwieństwie do wielu pozostałych tekstów zaprezentowanych w monografii, *stricte* artykuł badawczy, mający solidną podstawę źródłową, nie dziwi więc ograniczony zakres literatury sekundarnej zaprezentowanej w bibliografii publikacji, chociaż można było pokusić się o przedstawienie materiału porównawczego¹⁹.

Część szósta zawiera artykuły podejmujące tematykę sinologiczną. W dwunastym rozdziale monografii Andrew Chittick zajął się problemem wzajemnego spojrzenia na siebie przedstawicieli Północnego Wei i Jiankangu w okresie tzw. dynastii południowych i północnych, w latach 420-589 (*The Huai Frontier and the Ethnicization of Difference in Early Medieval China*, s. 355-375). Tekst został przygotowany tak, że nie mając nawet minimalnej orientacji w niuansach dziejów politycznych Chin tego okresu, czytelnik rozpozna znane sobie z dziejów cywilizacji rzymskiej czy bizantyńskiej tropy w omówionych przez autora metodach budowania poczucia obcości czy wrogości wobec sąsiadów, w tym przypadku zza rzeki Huai He. Podkreślanie wyższości cywilizacyjnej, stosowanie epitetów wskazujących na barbarzyńskość przeciwnika, odmawianie przynależności do narodów cywilizowanych, wszystkie te techniki

---

¹⁹ Np. odnośnie Tahirydów: M. Kaabi, *Les origines tāhirides dans la da'wa 'abbāsīde*, „Arabica” 1972, t. 19, 1972, s. 145-164, czy Tulunidów: D. Rudnicka-Kassem, *Realizing an Insightful Vision of a Powerful and Independent State. Ahmad ibn Tulun and the Reign of His Dynasty (868-905)*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2014, t. 11, s. 11-23.

narracyjne można spotkać w omawianej w tekście spuściznie literackiej Hanren i Wuren. Istotny wydaje się opis procesu uznania wspomnianej rzeki nie tylko za granicę powstałą w wyniku splotu wydarzeń politycznych, ale naturalną barierę pomiędzy dwoma kręgami kulturowymi, różniącymi się nie tylko organizacją polityczną, ale gospodarczą i społeczną, do której to koncepcji powracano następnie po upadku dynastii Tang czy w czasach południowej dynastii Song w XII-XIII w.

Preludium tej ostatniej epoki dotyczy kolejny, trzynasty rozdział książki, w którym Q. Edward Wang podjął temat refleksji historycznej reprezentowanej przez przedstawicieli neokonfucjanizmu czasów dynastii Song (*'Cultural China' from the Eleventh Century: Legitimacy, Metanarrative and Historiography*, s. 376-398). Wychodząc od omówienia poglądów historiograficznych na legitymizację poszczególnych dynastii wyrażanych przez takich twórców jak Sima Qian, Chen Shou, Xi Zuochi, autor przeszedł do analizy myśli historyków i pisarzy z okresu Song, jak Quyang Xiu i Sima Guang, skupiając się zwłaszcza na poglądach Zhu Xi, Zhou Mi oraz Zhenga Sixiao, tworzących już w momencie upadku władztwa Song na północy i panowania tzw. południowej dynastii. Osadzając swój esej w tak szerokiej perspektywie historycznej, Q. Edward Wang wskazuje na pewne zmiany zachodzące w koncepcji legitymizacji władzy – od geopolitycznych, związanych z panowaniem nad zjednoczonym państwem, po kulturowe, kładące nacisk na przetrwanie określonej cywilizacji mimo klęski politycznej i militarnej, jak to miało miejsce właśnie w przypadku południowej Song.

Wprawdzie wspomniany esej zawiera wiele interesujących konstatacji, mogących stać się inspiracją również dla badaczy zachowujących bardziej eurocentryczną perspektywę, to jednak nie wypada nie zauważyć, że do głównej osi tematycznej recenzowanego tomu powracamy dopiero w rozdziale czternastym, autorstwa Michaela R. Domppa, który podjął temat funkcjonowania dwóch koczowniczych ludów środkowoazjatyckich Tujuhun (Henan) i Kitanów (wyodrębnionych z Xianbei) w kontekście rozpadu imperium Han (*In the Shadows of Empires: The Tuyuhun and Khitans in Late Antiquity*, s. 399-424). Z analizy porównawczej (artykuł składa się z trzech części – dwóch historycznych dotyczących dziejów obydwu ludów i trzeciej, w której dokonano porównania) obydwu państwowości wynika interesująca konstatacja dotycząca istotnego znaczenia warunków zewnętrznych, bowiem Tujuhun czyniąc właściwie to samo co Kitanowie, balansując pomiędzy imperiami, przy jednoczesnym zachowaniu własnej identyfikacji, mając lepsze warunki geopolityczne

(położenie na ważnym szlaku handlowym do Sogdiany, możliwość prowadzenia bardziej zdywersyfikowanej gospodarki od pasterskich Kitanów) przegrali możliwość odegrania większej roli w historii ze względu na wzrost znaczenia państwa tybetańskiego. Z kolei Kitanowie, przetrwawszy serię upokorzeń ze strony Tangów, Turków i Ujgurów, dzięki upadkowi potęgi wszystkich trzech wykorzystali warunki do założenia własnej dynastii w Chinach – Liao, rządzącej północą od początku X do pierwszej połowy XII w.

Warto podkreślić, że w przeciwieństwie do wielu podobnych publikacji zbiorowych omawiana praca zawiera podsumowanie przygotowane przez redaktora książki Waltera Pohla (*Post-imperial Politics: Concluding Observations*, s. 425-437). Na kilkunastu stronach starał się on podkreślić najważniejsze ustalenia dokonane przez innych autorów, tak by dokonać próby analizy porównawczej pomiędzy systemami postimperialnymi na terenach rzymskich, muzułmańskich oraz chińskich. Wskazał na pewne podobieństwa, jak interesująca tendencja do upadku centralnych prowincji wszystkich imperiów – Italii i Galii w przypadku imperium rzymskiego, Iraku w kontekście kalifatu abbasydzkiego i prowincji północnych państwa Han, przejęcia władzy przez najeźdźców, barbarzyńców, którzy jednak będąc częściowo włączonymi w funkcjonujący na danym terenie system imperialny starali się oprzeć na jego fundamentach własną legitymizację władzy. Istotne wydają się również uwagi dotyczące powstawania równoległych systemów, przede wszystkim religijnych, które wkraczając w wolną przestrzeń spowodowaną upadkiem imperium oferowały inną, może bardziej interesującą strategię legitymizacyjną, co zaowocowało ostatecznym upadkiem uniwersalnego imperializmu na zachodzie Europy, czy na terenach zajmowanych niegdyś przez kalifat abbasydzki, natomiast nie dokonało się w Chinach. Jednocześnie Walter Pohl podkreśla, że niniejsza monografia to jedynie element szerszego projektu, z kolei problemy i pytania stawiane na jej kartach znajdą być może odpowiedź dopiero w kolejnych publikacjach. Konkludując więc, książka wydaje się przemyślanym opracowaniem konkretnego tematu napięcia pomiędzy centrum a peryferiami i adaptacji idei imperialnych w postimperialnych warunkach, czym różni się od wielu innych, wydawanych również w renomowanych wydawnictwach, gdzie osią spajająca jest co prawda pewien, często w miarę szczegółowo wyznaczony temat, ale brakuje przy tym konkretnego celu przeprowadzonych badań.

Słowa kluczowe: Imperium, postimperializm, cesarstwo bizantyńskie, Karolingo-
wie, Abbasydzi

Keywords: Empire, Postimperialism, Byzantine Empire, Carolingian dynasty,
Abbasid dynasty

Bibliografia

Bętkowski M., *Obraz stosunków bizantyńsko-frankijskich w listach władców mero-
wińskich do Justyniana I. Część 1: Posłowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagielloń-
skiego” 2014, t. 141.

Bętkowski M., *Obraz stosunków bizantyńsko-frankijskich w listach władców mero-
wińskich do Justyniana I. Część 2: Tytulatura*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiel-
lońskiego” 2014, t. 141.

Bielak W., *Rola Franków w odrodzeniu Kościoła i cesarstwa na Zachodzie*, „Roczniki
Historii Kościoła” 2013, t. 60.

Bonarek J., *Bizancjum w dobie bitwy pod Mantzikert. Znaczenie zagrożenia sel-
dżuckiego w polityce bizantyńskiej w XI wieku*, Kraków 2011.

Bonarek J., *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bi-
zantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Wydawnictwo
Adam Marszałek, Toruń 2003.

Brodka D., *Upadek Cesarstwa Rzymskiego w historiografii wieków IV-VI (zarys pro-
blemu)*, „Przegląd Historyczny” 2006, t. 97.

Buko A., *Pomiędzy antykiem a wczesnym średniowieczem: Italia wobec inwazji
Longobardów*, „Światowit” 2003, t. 46.

*Cultures of Eschatology, vol. 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval
Christian, Islamic and Buddhist Communities*, ed. V. Wieser, V. Eltschinger, J. Heiss,
Berlin 2020.

*Cultures of Eschatology, vol. 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian,
Islamic and Buddhist Communities*, ed. V. Wieser, V. Eltschinger, J. Heiss, Berlin 2020.

Dawczyk M., *Narses i Longobardowie*, „Vade Nobiscum” 2019, t. 20.

Décobert C., *L'Autorité religieuse aux premiers siècles de l'islam*, „Archives de scien-
ces sociales des religions” 2004, t. 125.

Duanlie yu zhuanxing: Diguozhi hou de Ou Ya lishi yu shixue, eds Wang Qingjia,
Li Longguo, Shanghai 2017.

Duggan T.M.P., *Some Reasons for the Currency Reform of A.H. 77/696-7 A.D.: The
Figure on the Obverse, the Caliph, the Prophet, or an Image of an Idol of Solid Hammer-
-Beaten Metal?*, „Mediterranean Journal of Humanities” 2014, t. 4.

Historiography & Identity IV: Writing History across Medieval Eurasia, ed.
W. Pohl, D. Mahoney, Turnhout 2021.

Kaabi M., *Les origines tahirides dans la da'wa 'abbāsīde*, „Arabica” 1972, t. 19.

Laurent B.S., Awwad I., *Capitalizing Jerusalem and Beyond. A Preliminary Note on Mu'awiya's Urban and Imperial Vision 635–680*, [w:] *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Volume 1*, ed. B. Horejs, Ch. Schwall, V. Müller, M. Luciani, M. Ritter, M. Guidetti, Wiesbaden 2017.

Polek K., *Wielka strategia czy zbieg okoliczności? Kształtowanie się wschodniej granicy państwa karolińskiego w VIII-IX w. w Europie Środkowej*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2018, t. 6.

Practicing Community in Urban and Rural Eurasia (1000-1600): Comparative Perspectives & Interdisciplinary Approaches, ed. F. Kümmeler, E. Hovden, J. Majorossy, Leiden 2021.

Rudnicka-Kassem D., *Realizing an Insightful Vision of a Powerful and Independent State. Ahmad ibn Tulun and the Reign of His Dynasty (868-905)*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2014, t. 11, s. 11-23.

Serejski M.H., *Idea Imperium Romanum w Galji merowińskiej w VI stuleciu*, „Przegląd Historyczny” 1925, t. 25.

Sikorski D.A., *Struktury władzy Karolinów jako model dla wczesnośredniowiecznej Europy*, [w:] *Władza i państwo w średniowieczu. Zbiór wykładów popularnonaukowych wygłoszonych podczas XV Ogólnopolskiego Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą w dniach 1-2 czerwca 2019 roku*, ed. M. Brzostowicz, M. Przybył, J. Wrzesiński, Poznań-Łą 2020.

Stachura M., *Żołnierze Justyniana w Afryce – okupanci czy wyzwoliciele?*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2022, t. 23.

Stopka K., *Armenia Christiana. Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th-15th century)*, Kraków 2018.

Stopka K., *Armenia Christiana. Unionistyczna polityka Konstantynopola i Rzymu a tożsamość chrześcijaństwa ormiańskiego (IV-XV w.)*, Kraków 2002.

Szopa A., *Zagrożenia asymetryczne jako przyczyna upadku Cesarstwa Rzymskiego na zachodzie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2016, t. 143.

Wiewiorowski J., *Późnorzymskie ius postliminii świadectwem słabości 'soft power' cesarstwa – studium przypadku*, „Res Historica” 2018, t. 46.

Wilczyński M., *Roma capta! – Uwagi na temat relacji o zdobyciu Rzymu w 410 i 455 r. w dziełach wybranych autorów późnoantycznych*, „Vox Patrum” 2018, t. 38.

Wolińska T., *Między Bizancjum, Longobardami i Frankami. Rola temu Sycylii w bizantyńskiej polityce wobec Italii (VII-IX w.)*, „Przegląd Historyczny” 2005, t. 96.

Шагинян А.К., *Арабские наместники и правители Арминии при Умаййадах*, „Восток (Oriens)” 2009, t. 3.

Шагинян А.К., *Армения и Арминия в составе Аббасидского халифата во второй половине VIII и в начале IX века*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2008, t. 3.

Шагинян А.К., *Армения и Арминийа в составе Умаййадского халифата*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2008, т. 1.

Шагинян А.К., *Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти, Алетейя*, Санкт-Петербург 2011.

Шагинян А.К., *Формирование автономных Багратидских княжеств на территории арабской провинции Арминийа*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2008, т. 2.

Шагинян А.К., *Формирование Великого княжества Армянского на территории арабской провинции Арминийа*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2009, т. 1.

Шагинян А.К., *Государственные налоги Арминийи*, „Историко-филологический журнал НАН Республики Армения” 2009, т. 2.

Шагинян А.К., *Национальная (миграционная) и религиозная политика Арабского халифата в Армении и Арминийи*, „Эчмиадзин” 2007, т. 10.

Шагинян А.К., *Первые восстания в Армении и Арминийи против власти Арабского халифата (новые хронологические уточнения)*, „Вестник Ереванского университета. Общественные науки” 2007, т. 2.

Шагинян А.К., *Первые нашествия арабов на Армению и ответные походы армяновизантийских отрядов*, „Историко-филологический журнал НАН Республики Армения” 2007, т. 2.

Blazej Cecota
ORCID: 0000-0002-4746-0325
Akademia Piotrkowska
e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl